

Protidrogová výchova v rodine

Jarmila Kačániová, SR

Úvodom

Drogová závislosť mládeže patrí azda medzi najnegatívnejšie javy, ktorá znepokojuje nielen rodinu a školu, ale prakticky každého človeka. Jej negatívne následky sú známe, no jej vplyv na deformovanie mnohých stránok osobnosti každého mladého jednotlivca je najnebezpečnejší. Avšak ovplyvňuje nielen osobnosť, ale výrazným spôsobom determinuje aj kvalitu interpersonálnych vzťahov. Takto postihnutí jednotlivci sú najčastejším zdrojom konfliktov medzi žiakmi, ale i rôznych nezrovnalostí s dospelými.

Dnes je už všeobecne známe, že rodina má v syntéze všetkých faktorov, ktoré formujú osobnosť dieťaťa nezastupiteľné a rozhodujúce miesto. Je tomu tak preto, že prakticky od prvých dní života formuje najmä emocionálne stránky jednotlivca, no najmä tie, ktoré sa týkajú medziľudských vzťahov v rodine a v mimorodinnom prostredí, ako aj celkovej hodnotovej orientácie. Preto aj súdržnosť rodiny a pevné citové vzťahy medzi rodičmi a deťmi výrazne ovplyvňujú účinok výchovného pôsobenia rodičov.

V mojom príspevku najskôr uvediem niektoré konkrétnejšie znaky rodinných prostredí, v ktorých možno predpokladať, že môžu výraznejšie ovplyvňovať prevenciu drogových závislostí svojich detí. V druhej časti na základe vlastného výskum poukážem, aké problémy sa v rodinách skúmaných žiakov v súvislosti s protidrogovou výchovou vyskytujú a napokon sa pokúsím načrtnúť možné protidrogové výchovné aktivity, ktoré by mohli smerovať k účinnejšej prevencii vzniku týchto závislostí.

1. Všeobecnejšie o rodinách v súvislosti so vznikom drogovej závislosti

Vo všeobecnosti sa v literatúre uvádzajú najmä tri základné okruhy, ktoré sa týkajú podmienok rodín z hľadiska výchovy vôbec a drogovej závislosti osobitne. Ide o demografické, ekonomické a kultúrne podmienky.

a) Pri *demografickej charakteristike rodín* treba spomenúť aj skutočnosť, že v posledných rokoch sa mení aj charakter rodín. Fontána, D. (1995) poukazuje na rozdielnosti výchovného pôsobenia v tzv. užších a širších rodinách. Výchova detí v širších rodinách (kde patria najbližší a vzdialenejší príbuzní) ustupuje čoho dôsledkom je ubúdanie spoločenských zábran. Domnievame sa, že nemožno jednoznačne povedať, že akási normálna rodina „typ nukleárnej rodiny,, kde sú dvaja rodičia, syn a dcéra má všetky predpoklady úspešne zvládnuť aj protidrogovú výchovu. Rovnako účinnosť protidrogovej výchovy môže dosahovať rôznu úroveň v mnohopočetných rodinách, ale aj v rodinách s jedným dieťaťom.

V tejto súvislosti vystupuje do popredia aj problém úplnosti a neúplnosti rodín. Je známe, že v posledných desaťročiach v dôsledku rozchodu rodičov stále viac vznikajú neúplné rodiny. I tu je ťažko jednoznačne tvrdiť, že neúplná rodina za každých okolností má viesť k celkovým výchovným problémom. Ukazuje sa, že ak si rodičia upravia vzájomné vzťahy po rozvode nemusí to za každých okolností oslabovať výchovné pôsobenie rodičov vôbec a tým aj protidrogovú výchovu.

b) *Ekonomické podmienky rodín* tiež zohrávajú aspoň nepriamu súvislosť s účinnosťou výchovného pôsobenia. Materiálne podmienky majú viacero komponentov, ktoré viac alebo menej, bezprostredne či sprostredkovane pôsobia na utváranie výchovnej atmosféry.

Je to predovšetkým finančné zabezpečenie, uspokojovanie potrieb detí, správne a vhodné využívanie finančných prostriedkov a podmienky bývania.

Možno predpokladať, že manipulácia s peniazmi v rodine zohráva aj pri prevencii drogovej závislosti dôležitú úlohu. I tu extrémne výchovné postupy rodičov sú vážnym

činiteľom, ktorý pri pôsobení viacerých negatívnych spoločenských javov môže viesť k drogovej závislosti.

c) *Kultúrne podmienky*, hoci nepriamo, tiež majú určitý vplyv na možnosti drogovej prevencie v rodinách. Predovšetkým tu môžeme spomenúť vzdelanie rodičov, kde sa predpokladá, že i keď toto vytvára len lepšie či horšie predpoklady výchovy detí vôbec, pred sa od vzdelanejších rodičov možno potencionálne očakávať používanie účinnejších metód výchovného pôsobenia.

K týmto podmienkam určite patrí aj vybavenie rodín informačnými prostriedkami, ktoré ako možno bežne pozorovať sa v posledných rokoch kvantitatívne zlepšujú. Napokon tu spomenieme aj usmerňovanie voľného času, ktoré môže výrazne prispieť k drogovej závislosti detí a mládeže. Zanedbanie tejto podmienky vytvára značné možnosti, že jednotlivci trávia voľný čas v rôznych partách, ktoré sú v mnohých prípadoch negatívne spoločensky zamerané.

d) *Vzťah rodičov a detí* patria azda medzi najvýznamnejšie faktory možnosti celkového pozitívneho ovplyvňovania vývinu detí a mládeže. Netreba rozvádzať dávno overený jav, že ak sú tieto hlboko emocionálne vzájomne väzby precítené, pri správnom výchovnom zameraní sotva môže dôjsť k takým negatívnym prejavom, ktoré by výrazne vybočovali zo zámerov rodičov.

V literatúre nachádzame aj pokusy o vytvorenie modelov rodiny, v ktorých sa často prezentuje postavenie otca a matky v rodine.. V tejto súvislosti môžeme spomenúť akceptovateľné štyri rizikové modely, ktoré sa podieľajú na vzniku drogovej závislosti podľa, autoriek Verešová, M., Onrušková, J. (1997).

Prvý model rodiny je charakteristický dominantným postavením matky, kde otec je v pozadí alebo mimo domova.

Druhý model rodiny predstavuje dominantného otca, ktorý je egocentrický, požadovačný, nekompromisný, sám nie je pre deti príkladom, a preto sa často dostáva do sporu s deťmi, hlavne vo veku dospievania. Deti strácajú záujem o otca, z čoho je on sklamaný a tak sa postupne voči nim správa nepriateľsky. Matka je emocionálne labilná, precitlivelá a preto do výchovy nedokáže zasahovať.

Tretí model predstavuje hyperprotektívnu matku, ktorá neprimerane reaguje na potreby svojho dieťaťa, prehnane sa o neho stará a aj v dospelosti ho vníma ako dieťa.

Štvrtý model je ten, keď obaja rodičia konzumujú alkohol, alebo sú závislí na nejakej droge a ich dieťa si osvojuje normy, ktoré akceptujú jeho rodičia a tak sa podieľajú priamo či nepriamo na vzniku drogovej závislosti.

2. Niektoré výsledky z prieskumu o podmienkach protidrogovej výchovy v rodine

Prieskum sme realizovali v dvoch etapách, prvá sa uskutočnila v roku 2002 prostredníctvom metódy dotazníka, ktorý vyplnili žiaci navštevujúci OA a gymnázium v Bratislave vo veku 14 –18 rokov (178 žiakov). Druhá etapa sa realizovala v roku 2005, tiež metódou dotazníka, so žiakmi OA a ZSSCH v Bratislave vo veku 16 –18 rokov (180 žiakov).

Prieskum bol širšie koncipovaný a v tomto príspevku budeme analyzovať iba niektoré údaje, ktoré súvisia s protidrogovou prevenciou realizovanou v rodinách z pohľadu detí a mládeže, v druhej etape aj z pohľadu samotných rodičov.

Závažnosť skúmaného problému potvrdzujú už známe skutočnosti, že veková hranica jedincov, ktorí majú skúsenosti s drogami sa stále znižuje. Potvrdzujú to aj výpovede našich respondentov, keď na otázku, kedy sa prvýkrát stretli s drogou gymnazisti uviedli 7 rokov a žiaci OA 6 rokov. Z celého súboru 24,5% ochutnalo drogu 11,5% viackrát a 2,8% uviedlo, že sú od nej závislí.

Je všeobecne známe, že primárna prevencia drogových závislostí je určená pre tých, čo drogu ešte neužili a spočíva v poskytovaní informácií o drogách, vytváraní protidrogových postojov, v osvojovaní si sociálnych zručností ako odmietnuť drogu a napokon ponúknuť pozitívne voľnočasové aktivity v oblasti kultúry, športu a pod. Na tomto procese prevencie sa majú podieľať predovšetkým rodičia, učitelia ale i mnohí ďalší odborníci. Tiež treba zdôrazniť, že účinná môže byť iba vtedy, keď sa bude realizovať komplexne, systémovo za spoluúčasti celej spoločnosti..

Zástoj jednotlivých osôb, ktoré sa podľa výpovedí našich respondentov podieľali na poskytovaní informácií o drogách a ich nebezpečí sa na prvom mieste umiestnili rodičia 40,4 % (obaja rodičia 21,3 %, iba matka 15,7 % a iba otec 3,4 %), na druhom mieste učiteľ 24,7 % a na treťom priatelia 21,3 %.

Tieto výsledky zdanlivo pôsobia uspokojujúco v prospech rodiny, ale zostáva tu ešte 60 % žiakov, ktorí rodinu vôbec neuvádzali. Informácie o drogách a ich nebezpečí by mali mať aj rodičia detí, ktoré ešte drogu neskúsili, lebo poznatky sprístupnené najbližšími sú prijímané s väčšou dôverou aj účinkom. Hlavne keď sa rozhovor medzi rodičom a dieťaťom uskutočňuje v priateľskej atmosfére, citlivo, bez prikazovania a zastrášovania.

Na otázku, či rodičia rozprávajú s deťmi o drogách odpovedalo 55,1 % niekedy, 10,1 % často a 34,8 % vôbec. Odpovede našich respondentov potvrdili, že rodičia málo využívajú rozhovor s dieťaťom ako jednu z prioritných metód prevencie, keď rodič svoje dieťa nielen poučuje, ale aj ovplyvňuje a neraz uvoľnený a priateľský rozhovor môže poskytnúť rodičovi aj informácie o zmenách jeho správania, ktoré môžu byť signálom hroziaceho nebezpečia drogovej závislosti.

Jedným z najprístupnejších zdrojov informácií pre rodičov je odborná literatúra, ale odpovede na otázku či majú doma literatúru o drogách až 80,9 % odpovedalo nie a iba 19,1 % áno. Hoci dnes už na knižnom trhu je dostatok prístupnej aj populárno-vedeckej literatúry

o drogách, vyprodukovalo sa veľa propagačného materiálu, brožúr, ktoré si ale nenašli cestu k rodičom.

Toto poznanie poukazuje na potrebu zintenzívniť spoluprácu učiteľov, výchovných poradcov, školských psychológov s rodičmi, ale aj rodičov s pedagogicko-psychologickými centrami, centrami pre liečbu drogových závislostí, národným centrom podpory zdravia, ktoré by rodičom poskytovali vhodnú literatúru a poradenstvo pre výchovnú prácu v prevencii drogovej závislosti.

V rodinnom prostredí si deti vytvárajú modely správania tým, že napodobňujú svojich rodičov a tak rodina plní úlohu sociálnej opory, kde dieťa získava vzor svojho budúceho správania. Formuje si svoje postoje, názory na veci, ľudí, rôzne javy každodenného života. A tak dieťa už v rodine sa učí odmietať alkohol, cigaretu či inú drogu čo prispieva aj k drogovej abstinencii alebo jej konzumácii.

Na otázku o konzumácii alkoholu, liekov, a fajčenia rodičov sme dostali od žiakov nasledujúce odpovede. Alkohol konzumujú vo väčšom percente otcovia občas 76,4 % dost' 6,7 %, matky občas 48,3 %, lieky viac konzumujú matky dost' 7,9 %, občas 31,5 %, čo sa týka fajčenia, zaznamenali sme iba nepatrné rozdiely medzi otcom a matkou. Na základe výpovedí žiakov možno konštatovať, že v rodinách sa legálne drogy konzumujú a deti sú pri nich prítomné či už pasívne a niekedy aj aktívne.

K realizácii primárnej prevencie drogových závislostí môže účinne napomáhať aj uskutočňovanie hodnotnej záujmovej činnosti žiakov v mimo vyučovacom čase. Rodičia sú tu často pre deti vzorom pre napodobňovanie, preberajú ich koníčky a záľuby, ktoré sa neraz stávajú náplňou ich voľného času. Na druhej strane rodič by mal byť informovaný o tom čo jeho dieťa vo voľnom čase robí, lebo je to práve častá nečinnosť, nuda, nezáujem, ktoré sa stávajú príčinou úniku k drogám. V období dospievania mladí hľadajú svoju identitu, miesto

v sociálnej skupine, potrebujú pomoc a usmernenie v hľadaní seba samého, v sebapoznávaní a odhaľovaní svojich možností a schopností a tu by mal byť nápomocný práve rodič.

Žiaci na otázku či ich rodičia kontrolujú čo robia vo voľnom čase, odpovedalo 55,4 %, že ich primerane kontrolujú, 21,3 % veľmi zriedka a 6,7 % vôbec nie, kým 10,1 % sa domnieva, že sú neúmerne často kontrolovaní.

V druhej etape prieskumu sme s Barilovou, L. (2005) predložili dotazník žiakom aj rodičom, pričom viaceré otázky pre rodičov boli v porovnaní s otázkami určenými pre žiakov totožné. Išlo nám o zistenie, ako sa stotožňuje či odlišuje vnímanie rodičov a ich detí na ten istý problém. Návratnosť dotazníkov od rodičov však bola iba 40 %, ale i tak sa domnievame, že výpovede detí a rodičov na rovnaké otázky nám poskytlí objektívnejší obraz o sledovanom probléme protidrogovej výchove v rodine.

Rozhovory medzi deťmi a rodičmi o drogách sú primerane časté, čo vypovedalo 33,3 % žiakov a 29 % rodičov, odpoveď často uviedlo 18,9 % žiakov, 19,4 % rodičov, takmer vôbec odpovedalo 5 % žiakov a 3,2 % rodičov. Výpovede respondentov oboch skupín vykazujú minimálne rozdiely, čo môže naznačovať na úprimnosť, otvorenosť odpovedajúcich..

Vedomosti rodičov o drogách sa ukázali v prospech rodičov, z ktorých až 88,7 % o sebe vypovedalo že má vedomosti o drogách, ale iba 66,7 ich deti sa domnievali, že sú informovaní o drogách 35 % detí sa nevedelo k tejto skutočnosti vyjadriť a 11,3 % rodičov sa priznalo, že nemá vedomosti o drogách a iba 3,3 % detí sa domnieva, že ich rodičia nemajú poznatky o drogách.

Informácie rodičov o prevencii drogových závislostí má 69,4 %, že ich rodičia majú informácie sa domnieva 45,5 % ich detí. Sebakriticky sa k nevedomosti priznalo 30,6 % rodičov a iba 12,8 ich detí si myslí, že nemajú vedomosti ale 41,7 volilo voľbu neviem sa vyjadriť.

V konfrontačnej otázke, či sa rodičia vzdelávajú a zdokonaľujú v protidrogovej výchove uviedlo áno 14,5 % rodičov, ale iba 6,1 detí, ale na druhej strane odpoveď, že sa nevzdelávajú dalo 82,3 % rodičov a 65 % ich detí.

Výpovede z týchto dvoch otázok sú rozporuplné, na jednej strane sa rodičia domnievajú, že majú vedomosti o drogách, ale keď sa mali vyjadriť k ich nadobúdaniu samoštúdiom, tak sebakriticky uviedli, že v tejto oblasti sa nevzdelávajú. Možno sa domnievať, že vedomosti rodičov o drogách sa týkajú skôr tolerovaných drog, ktoré sa bežne v ich domácnostiach objavujú (alkohol, káva, cigarety).

Na otázku či v rodine sa užíva alkohol 77,4 % rodičov a 80,6 detí odpovedalo áno , 22,6 rodičov a 19,4 detí nie.

Stále zostáva otvorená odpoveď na otázku, že kto má byť zodpovedný za protidrogovú výchovu. Zaujímajú sa rodičia o protidrogovú výchovu, ktorá sa realizuje v škole, ktorú navštevuje ich dieťa? Deti si myslia, že ich rodičia sa o túto výchovu nezaujímajú, čo uviedlo až 71,7 % a 17,7 % rodičov , iba čiastočne sa zaujíma 61,3 % rodičov, ich deti si myslia, že iba 26,7 % , veľmi sa zaujíma podľa detí iba 1,7 % rodičov a podľa rodičov až 21 %.

V primárnej prevencii drogových závislostí je dôležité poskytovať informácie o drogách, ich nebezpečí pre telesné a duševné zdravie človeka, ale aj ponúkať deťom a dospelým aktivitami pre seberealizáciu vo voľnom čase. Tu majú nezastupiteľnú úlohu rodičia čo súvisí aj s ich vedomosťami, o tom čo robia ich deti vo voľnom čase. Až 91,9 % rodičov odpovedalo, že vždy vedia o aktivitách svojich detí, kým iba 30,6 % detí sa domnieva že ich rodičia vedia čo robia v čase voľna..

Dôležité je, aby sa rodičia rozprávali s deťmi, venovali im dostatok času a diskutovali s nimi aj o drogách, ktoré dnes zaplavujú svet. Aj v odpovediach na otázku či vedú rodičia rozhovory s deťmi o drogách sme získali nejednoznačné odpovede. Kým 79 % rodičov

hovorí, že áno, iba 45 % detí potvrdilo výpoveď svojich rodičov, nie uviedlo 48,3 % detí a iba 19,4 % rodičov.

3. Rodina a protidrogové výchovné postupy, ktoré by viedli k lepšej prevencii vzniku drogovej závislosti

Výsledky z prieskumu čiastočne poodhalili úroveň a podmienky pre protidrogovú prevenciu v rodinách. Uvedené poznatky nám poskytujú možnosť poukázať na určité výchovné postupy, ktoré treba rešpektovať vo výchove v rodine ako prevenciu pred užívaním drog.

Nič nové nepovieme, keď pripomenieme ľudovú múdrosť, že „*príklady priťahujú*“. Tam, kde v rodinách sa konzumuje alkohol, fajčí sa, berie sa enormné množstvo liekov a pod. sa vytvárajú nepriaznivé podmienky pre napodobňovanie, formovanie hodnôt, modelov správania. Rodičia sa k týmto, i keď tolerovaným drogám často utiekajú v ťažko zvládnuteľných stresových situáciách, preto by sa mali naučiť správne postupy zvládania stresov, ktoré by sa stali modelom správania aj pre ich deti.

V rodine by mali existovať *pevné citové väzby*. Dieťa by malo vyrastať v prostredí dôvery, istoty, lásky bez podmienok. Štýl výchovy by nemal byť čisto autoritatívny ani príliš liberálny, bez nejakých pravidiel a obmedzení, ale ani prehnane protektívny, ochraňujúci. Rodičia vo výchove by mali spolupracovať a preberať zodpovednosť za výchovu, uplatňovať jasné pravidlá a primeranú kontrolu. Požiadavky a očakávania od detí majú byť adekvátne vzhľadom k ich veku a individuálnym osobitostiam dieťaťa. Aj rodičia musia dieťa rešpektovať, ochraňovať, vytvárať bezpečné prostredie, v ktorom má predpoklady a možnosti realizovať svoje potreby, záujmy, ktoré by mal rodič s dieťaťom spoločne objavovať a ukázať mu cestu k ich realizácii.

Veľmi dôležitá je aj *komunikácia ako medzi rodičmi a deťmi*, tak i medzi samotnými rodičmi a ďalšími príbuznými aj predstaviteľmi starších generácií. Rodičia si musia nájsť čas

pre úprimné, otvorené rozhovory s deťmi aj na tému „drogy“, čo si samozrejme vyžaduje od rodičov primerané poznatky. Nezabúdať rešpektovať pravidlá asertívneho správania a rozhovor nevyostriť v konflikt, lebo by sa minul účinku.

Rodina nemôže existovať v izolácii od širšieho spoločenského prostredia. Je potrebné, aby sa *rodičia zaujímali o školu*, ktorú ich dieťa navštevuje, aby mali informácie o protidrogovej výchove , primárnej prevencii drogových závislostí či konkrétnom protidrogovom programe, ktorý sa v škole realizuje.

V neposlednom rade treba zdôrazniť, aby rodičia boli informovaní *ako, kde a s kým* ich dieťa či mladistvý *trávy voľný čas*.

Záverom

Naše zistenia ukázali viac-menej kognitívnu stránku procesu možností rodiny predchádzať drogovej závislosti dospelujúcich žiakov. I keď išlo predovšetkým o poznatky následkov užívania drog , predsa aj výskum ukázal aspoň dva základné poznatky.

Žiaci v období dospievania majú vo všeobecnosti dostatočné poznatky o tom čo ich môže „stihnúť“ ak sa stanú drogovu závislí. Tieto informácie sprostredkuje okrem rodiny aj škola, ale aj širšie spoločenské prostredie. Avšak omnoho naliehavejšia úloha výskumov v tomto smere je práve v pôsobení na emocionálnu stránku osobnosti mladého jednotlivca, ktorú azda najvýznamnejším spôsobom môže realizovať rodina.

Literatúra:

- Barilová,L.: Niektoré aspekty drogových závislostí a ich prevencia v rodinnom prostredí
Bratislava: NHF EU, DP, apríl 2005. (konzultant J. Kačániová)
- Fontána, D.: Psychologie ve školní praxi. Příručka pro učitele. Praha: Portál, 1997.
- Kačáni, V.: Rodina, výchova, delikvencia. Bratislava: Križovatky, 1975.

Kačániová, J.: Primárna prevencia drogových závislostí v rodine z pohľadu žiakov. Psychologické dny „ Kořeny a vykořenení „, Olomouc: Psychologický ústav AVČR, 2003.

Kačániová, J.: Primárna prevencia drogových závislostí. (Pedagogicko-psychologická analýza). Bratislava: EKONÓM, 2005.

Nešpor, K.: Návykové chování a závislost. Současné poznatky a perspektivy léčby. Praha: Portál, 2000.

Verešová, M., Ondrušková, J.: Osobnosť a sociálna determinácia vzniku drogových závislostí. In Drogy – pedagogický problém ? Zborník z medzinárodného seminára.. Nitra: SLOVDIDAC, 1997, s.65-69.

Kontaktná adresa:

PhDr. Jarmila Kačániová, CSc.

Ekonomická univerzita

Národohospodárska fakulta

Katedra pedagogiky

Dolnozemska cesta I

852 19 Bratislava